

Konstantin: Utopie jako zkušenost

(Několik poznámek k článku M. Šimečky v KS 1/84)

„Kuřat chovají nesmírné množství, a to podivuhodným umělým způsobem. Nenechávají totiž slepice sedět na vejcích, nýbrž veliký počet jich uměle zahřívají rovnoměrnou teplotou, probouzejí v nich život a vychovávají kuřátka.“

(Morus, Utopie)

„Ale dřív se musí všechno vyrvat a vyhladit, a pak teprve budovat, sázet atd.“

(Campanella, Sluneční stát)

Někdy v polovině sedmdesátých let jsem šel po Švermově mostě a nad letenským tunelem, ve stráni mezi keři, jsem uviděl obrovský portrét Klementa Gottwalda. Zatočila se mi hlava: měl jsem pocit, jaký člověk mívá, když se tramvaj nebo jiná vozidlo dá do pohybu opačným směrem, než by čekal. Pro mne osobně totiž není nic tak deprimujícího jako pocit, že se určité období historie, jímž jsme prošli, beze změny vrací a máme je projít ještě jednou. Podobný pocit – ne tak fyzické nevolnosti, jako spíše úzkosti – mívám, když slyším lidi opakovat tytéž argumenty, které se opakovaně ukázaly jako vysloveně sebevražedné. Pro mne už první pohled na článek pana Šimečky **Svět s utopiemi nebo bez nich?**

Naplnil smutkem nad tím, že mě někdo zase chce nutit k návratu do šedesátých let, kdy nám reformní funkcionáři sugerovali jakousi nostalgii nad nezdařenou realizací skvělé ideje, která prý byla na počátku tak vznešená a krásná, a kterou jsme my, to jest většina národa byli tolik nadšeni. To, co mnozí nutně vnímali jako léta děsu a úzkosti z poprav a dlouholetého věznění, jako léta, kdy se kdokoli musel permanentně bát o cokoli, protože nebylo nic – počínaje lidskými vztahy a konče materiálními hodnotami – na co by nemohla zatlouci ruka anonymního lidu (zosobněného chtivým sousedem) a žádat si to pro sebe, to co mnozí pamatují jako léta, jež udělala z tolika našich nejlepších lidí vydědence a z tolika průměrných lidí šašky, a zase jiní jako léta, jež rozehnala skupiny umělců a spisovatelů, zdevastovala venkov, zplundrovala průmysl a celý národ přivedla do marasmu, z něhož se dosud nevzpamatoval – to všechno měl být prostě jenom pokus o realizaci ideálů, jichž jsme my, průměrné mozky a sobecká srdce, nebyli hodni. To my jsme to všechno zpackali svou obecnou snahou o udržení základních lidských vazeb, svou malichernou touhou po smysluplné práci, svým hmotářským úsilím o trochu slušnosti ve vedení veřejných věcí. Dodnes jsme nedohlédli pravého smyslu vznešených základních myšlenek, neuvědomujeme si, že to, co je v našem státě špatného, je jen zkreslením, ba porážkou těchto idejí, a bláhově se domníváme, že současný stav je realizací původního záměru (sic Šimečka).

Článek pana Šimečky by se dal komentovat z mnoha hledisek. Já si tu položím jen dvě otázky: jak se to s tou vznešeností utopií vlastně má, a jakou povahu a kořeny má autorův pohled na člověka.

Pan Šimečka píše, že se reálný socialismus v **některých jednotlivostech** podobá **okrajovým detailům** starých utopií (podtrženo mnou). Nad něčím takovým jsem opravdu nemohl věřit svým očím. To skutečně považuje polpotovské přesuny městského obyvatelstva na venkov, předpovídané Tomášem Morem, za okrajový detail? A starý cíl všech totalitních režimů – rozpad rodiny a státní výchovu dětí – vymalovaný Campanellou až k děsivé vizi stádního plození, za jednotlivost? Domnívá se snad, že úřední povolování vstupu mezi vzdělance (Morus) nedecimuje celou naši společnost? Domnívá se snad, že odpor k legislativě a řádně vedenému soudnímu řízení (Morus, Campanella) nevede nutně ke zvůli a násilí? Ani ti Campanellovi obžalovaní, žádající pro sebe nejvyšší tresty, ho na tuto souvislosti neupozorní?

A naciálně socialistický boj o Lebensraum s vytlačováním původního obyvatelstva (Morus), a systematické vyhlazování „celé oné sběře národa tak hnusného a zločinného“ (tamtéž) jsou tedy jen okrajovými skutečnostmi dvacátého století?

Připusťme to. Pokládejme občany potrestané otroctvím za přečin proti státu (Morus), státem řízenou eutanasií těžce nemocných (Morus), samopopravu odsouzených (Campanella) za náhodné výstřelky intelektuální mysli, předpokládejme, že státní monopol na výchovu dětí nepovede až k eugenickému páření na povel veterináře z ministerstva Lásky (Campanella), prostě opusťme konkrétní návrhy, které až příliš vtíravě poukazují na zvrhlost utopického uspořádání společnosti, a podívejme se na jejich základní představu o společnosti, na koncepci, z nichž konkrétní návrhy vycházejí.

Utopie Morova i Campanellova překládají ideálně uspořádanou společnost v hotovém, dokonalém stavu. Statickosti tohoto ideálu je patrná i panu Šimečkovi, když mluví o dosažení takového typu sociálního života, který odpovídá rozumu jako souhrnu dosavadního poznání“ (str. 40, podtrženou mnou). Zásadní změny v poznání, v pohledu na život, reformy hospodářství, převratné objevy, duchovní proudy nemohou prostě v takovém systému existovat, protože by narušily jeho dokonalost. Už tohle známe z praxe. Vedle statickosti je dalším rysem naprostá průzračnost a pochopitelnost dění v takovém světě. Je vyloučena složitost, rozpornost, přesažnost věcí. Všechno dění ve společnosti – vztahy mezi lidmi, hospodářské poměry – se musí vejít do jediného mozku, do mozku člověka, který nezná nejistotu, překvapení, údiv, tajemství, osobní lásku. Všechno je pochopitelné. „Kdo zná v Utopii jedno město, zná všechna: tak jsou si vesměs podobná, pokud tomu není povaha krajiny na překážku.“ Musí to být pochopitelné – co není pochopitelné mozku dozírajícího úředníka, do utopie nepatří: a proto do stoupy s knihami, na smetiště s obrazy, do dolů s inteligencí... Dalším rysem je naprostá ahistoričnost: utopie nemá minulost, na kterou by pozitivně navazovala, nezná tradici – a samozřejmě nepočítá s tím, že by budoucnost přinesla něco zásadně jiného. I tento zákaz skutečné historie je nám důvěrně znám. Také člověk je ahistorický: má-li vždy harmonicky souznět s požadavky neměnného státu, nemůže ani zrát, ani měnit názory, ani přicházet s pochybnostmi nebo novými myšlenkami. Je však dobrý. A tato jeho добрota byla nastolena stejně záhadným způsobem jako celé poměry v utopickém státě. Člověk jen nechápe, odkud se tedy berou ti zločinci, jež je nutno přesvědčovat, aby si vyžádali trest smrti, zločinci popravovaní rukama lidu, zločinci, kteří se provinili proti svobodě státu nebo proti Bohu nebo proti nejvyšším úřadům...

Na tomto místě se musím dotknout druhého bodu, totiž Šimečkova pohledu na člověka, a to ještě dříve, než od Campanelly a Mora přejdeme k utopii socialistické; rád bych ho zde porovnal s tradičním pohledem křesťanským. Křesťanský pohled na člověka, který recipují svobodné demokratické státy v uspořádání své společnosti, vyjadřuje např. Luther slovy: simul iustus et peccator – člověk současně spravedlivý i hříšný. Křesťan vidí lidskou přirozenost jako obraz samotné přirozenosti Boží, ale v samém jádru zasažený hříchem. Odtud ví, že podivuhodné mohutnosti člověka – jeho schopnost poznávat, milovat, tvořit – jsou od temných hlubin jeho nitra neoddelitelné, že obojí je stejně přirozené a že ten koukol smíšený s pšenicí v našem nitru, v mezilidských vztazích i ve společnosti definitivně neroztřídí nikdo než Bůh, prostě proto, že to není v lidských možnostech. V praktickém dopadu na uspořádání společnosti to pak přináší řadu rozumných postojů, jichž na Rozumu založená utopická společnost kupodivu není mocna. Pod křesťanským úhlem pohledu na člověka se respektuje, že např. touha vydělat si peníze a něco z nich mít je spojena s touhou po práci, která má smysl a něco dává ostatním; že přání spolupůsobit na uspořádání veřejných poměrů v ovcí je neodlučitelné od přání mít své vlastní soukromí prostorové i lidské; že z přirozeného přání člověka mít nejbližší vztahy uspořádány tímto a ne jiným způsobem organicky rostou širší společenské vztahy, že do takto organicky vzniklých společenských vztahů není radno příliš radikálně zasahovat, protože jsou živé – že prostě člověku, jako tvoru a dítěti Božímu, má být ponechán co nejširší prostor

pro vlastní (živelný!) vývoj. Křesťan ví (a nemá na to patent, je to z historie zcela zřejmé), že stát je dílo člověka a ne naopak, a že je tedy nesmyslná převrácenost, aby toto dílo člověka vychovávalo, poučovalo, vedlo. – Ne tak utopista. U něho je člověk státu nejen ve všem vnějškově podřízen, ale je jím také vnitřně formován, neboť stát mu určuje všechny základní hodnoty, a to bez možnosti volné interpretace. „Zákonů mají málo: jsou stručné a jasné. Vryty jsou na měděné desce u chrámových dveří, to jest na sloupořadí: na jednotlivých sloupech lze vidět definice věcí v metafyzickém velmi stručném slohu: co je totiž Bůh, co anděl, co svět, hvězda, člověk, osud, statečnost atd. Všechno je definováno velmi vtípně. Tamtéž jsou načrtnuty definice všech ctností.“ (Campanella) Z křesťanského pohledu na člověka současně dobrého i hříšného vyrůstají společnosti, které člověka respektují. Utopisté, stavějící údajně na rozumu, nejsou takového respektu k tajemství dvojznačnosti schopni. Podle nich je člověk buď dobrý – nebo zlý.

A zde se dostáváme k utopii socialistické. Socialistický utopista stojí na rozdíl od Mora nebo Campanelly před úkolem svoji utopii nastolit: nastolit ji ve světě, který je mnohoznačný, složitý a rozporný, a především je neustále v pohybu. Utopie vyžaduje zcela dobré lidi. Lidé ve skutečnosti tak zcela dobří nejsou, i když je nutno zdůraznit, že lidé „dobří“ ve smyslu utopie jsou dobří proto, že jsou manipulovatelní. Utopista ví, že člověk může být buď dobrý – nebo zlý (avšak jsou také jisté národy, jako napr. Zapoletští, kde jsou lidé jenom zlí, a ty je třeba vyhladit – Morus). Nejsou-li tedy lidé vzhledem k nastolované utopii „dobří“ (tj. nejsou-li ochotni ke všemu), jsou zlí. Podle toho je třeba s nimi zacházet a plánovaný stav jim vnutit. Vnutí-li se jim náležitý stav věcí, stanou se dobrými, tj. pochopí, co je pro ně dobré. Metody tohoto nucení líčit nebudu; zmínil jsem se o nich letmo na začátku a jsou leckde popsány. Musíme však konstatovat, že plánovaný stav skutečně byl nastolen – a nevím, proč o tom chce pan Šimečka mocíermem pochybovat. Průmysl a veškerá výroba byly přece zestátněny, zemědělství bylo kolektivizováno, školství bylo sjednoceno, úroveň inteligence byla snížena, výchova dětí je státním monopolem, rodinné vazby jsou oslabeny... netřeba snad dále rozšiřovat o vysloveně politické nebo vojenské aspekty. Plánovaný stav se však současně se svým nastolováním začal rozkládat a jeho rozklad pokračuje dávno přes přirozenou hranici možného. Průmyslové podniky pod řediteli bez vzdělání jaksi nefungují, zařízení chátrá, domy ve státním vlastnictví chátrají, zemědělská půda nešetným zacházením chátrá, školství chátrá výběrem kádrů a zvraty centrálního řízení, inteligence chátrá intelektuálně, výchova dětí povýtce chátrá, rodina chátrá... Jediné, v čem s panem Šimečkem souhlasím, je, že to tu smrdí. Pan Šimečka cítí jen zbytky jídel, tabákový kouř a lidský pot, já cítím horší věci, ale to záleží na tom, kde jsme kdo pracoval a co jsme vůbec prožili. Ale ačkoliv vývoj od budování k chátrání probíhal tak plynule a logicky, že ho bylo možno předvídat (a také ho mnozí předvídali) od samého počátku, snímá pan Šimečka vinu ze socialistické utopie a vkládá ji na člověka. Utopie selhala na „přirozených lidských vlastnostech, jako je sobectví, agresivita, požívačnost, sociální netečnost, všechny pudové determinance apod.“ Lví podíl na neutěšeném stavu společnosti má „většinová hloupost“, protože „utopie jsou pro statisticky průměrný mozek nepřijatelné“.

Tak tady bude muset pan Šimečka vysvětlit, jak je možné, že tytéž průměrné mozky, neznásilňované tlakem utopického systému, dokáží vybudovat společnost nejen s existenčním minimem vyšším než u nás, ale především s prostorem pro smysluplnou činnost, kde může člověk svobodně psát, mluvit a zpívat, ale také svobodně zápasit s tím či oním společenským zlem, které považuje za závažné, smí se k tomu spojovat s jinými lidmi – prostě společnost jejich ochranu tak rádi přijímají naši socialističtí utopisté, když je jejich utopie příliš zmohla. My naopak panu Šimečkovi připomeneme, že právě arogantním postojem k „většinové hlouposti“ je nesena myšlenka, že moc ve státě má mít v rukou uzavřená skupinka zasvěcenců, kteří jediní mají patent na rozum a na smysl pro celospolečenské zájmy (co na tom, že se dotýčný rozum nebyl schopen projevit vzděláním a že smysl pro celospolečenské zájmy hlásají

luxusní soukromá sádla postavená za státní peníze). Skutečně nechápu, jak může někdo dojít k takovému převrácení kvalit: dezolátní stav všech oblastí našeho společenského života je přece důsledkem hlouposti povýtce menšinové, byť opřené o Moc – o jednoho ze tří hlavních vládců Slunečního státu. Mimochodem také nevím, proč by utopie totálně řízené společnosti měla ztroskotávat právě na pudových determinancích: pudová determinance strachu tady přece výborně spolupracuje, a nemusí jít jen o strach z přímých represí – kdo by se nebál být jiný a čouhat z vyřízeného útvaru?

A žasnu především nad tím, jak přezíravě je stoupenec utopie (což není bohužel jen pan Šimečka) přesvědčen, že mimo jeho utopii už tu prostě nic není, že tam, kde ona není schopna poskytnout nějaké lidské hodnoty, už prostě žádné lidské hodnoty nejsou.

Zmínil jsem se už o tom, že křesťansky orientovaná organizace společnosti respektuje člověka v jeho možnostech a úsilí, i když počítá s tím, že je hříšný. Proto právě ve svobodných státech nacházíme rozvinutý a složitý právní systém, který se často přímo mravenčím způsobem snaží rozeznat hranice mezi svobodou (pro spravedlivého člověka) a postihem (pro hříšného člověka). Není náhodou, že utopická koncepce nad tímto právnickým hnidopištvím ohrnuje nos. Netřeba ho. Člověk je „dobrý“, proto nepáchá zločiny. Když je páchá, pochopí to sám. Když to nepochopí, „přesvědčují ho a přemlouvají tak dlouho, dokud sám nesouhlasí a nežádá pro sebe trest smrti; jinak nemůže být usmrcen. Ale byl-li zločin spáchán proti svobodě státu nebo proti Bohu nebo proti nejvyšším úřadům, vynášejí rozsudek okamžitě bez jakéhokoli slitování. A takoví zločinci jsou trestáni pouze smrtí.“ (Campanella)

Nebudu tu pana Šimečka poučovat o tom, jak fungují státní instituce v demokratické zemi. Ví to jistě dobře. Upozornil bych jen na to, že jakékoli intervence a regulace společenského života jsou zde zpravidla velice opatrné a často přímo váhavé. Je už totiž obecně známo, že s člověkem, s lidskou společností a s celým (stvořeným) světem je třeba zacházet velmi opatrně, ba řekl bych konzervativně, protože zásah do živého organismu, jímž lidská společnost bezesporu je, se sice snadno udělá, ale hůř napraví. Přístup právníka, národohospodáře i politika by vždycky měl být přístupem chránicím a šetrným, který se nesnaží překračovat své vlastní hranice. Jen touto mravenčí prací, a žádnou utopií, bylo dosaženo stavu poměrného blahobytu na Západě, a tvrdí-li pan Šimečka, že „ani jeden z nejdůležitějších problémů, které lidstvo dnes sužují, nemůže být řešen pouhým pragmatismem každodenní politiky“, nezbyvá než mu ukázat prstem na kvetoucí města západní Evropy a připomenout, jak vypadala v květnu 1945, a pak ho poprosit, aby se podíval, jak vypadala země válkou nepříliš poškozená, kde se ten pragmatismus každodenní politiky za nedbal ve jménu vyšších utopických idejí.

Jistě, pragmatismus každodenní politiky není všechno, nenasytí srdce ani mysl člověka. Ale od toho tu přece politika není! Srdce a mysl člověka se sytí obyčejnou láskou člověka k člověku a člověka k lidem, sytí se radostí z vlastního díla a z krásy ve světě okolo, sytí se obětavou službou ostatním: a přes to všechno lační po transcendenci. Jestliže ovšem potlačený náboženský rozměr žene člověka do utopických vizí a eschatologického třeštění, jestliže splašená a nereflektovaná touha po transcendenci chce stavět pozemské ráje a hnát do nich lidi nahajkami a pendrekami, pak je to náboženská touha lidí, kteří už nevědí, jak v tom zmateném a rozporném světě obrátit tvář k Bohu. Jako křesťan musím samozřejmě uznat vinu křesťanských církví na tomto stavu tolika lidských niter.

Ježíš, jehož pan Šimečka řadí mezi utopisty hned za Platóna, říká lidem, že nejsou živi jen chlebem. Ale pak vezme chleba a dává ho zástupu lidu, kteří mají hlad. Toto napětí, plynoucí ze skutečnosti, že člověk chlebem současně je i není živ, není úředník utopické společnosti zpravidla schopen zvládnout. Ten ví, že chléb patří jen těm, kdo odpřísáhli, že jsou živi jen a jen jím, tím chlebem, který peče stát: protože člověk chlebem živ buď je – nebo není. Třetí cesty pro utopistu nikdy není. Rozdíly mezi realizací křesťanství a realizací utopie by si

samozřejmě vyžádaly delší rozbor s hlubším historickým záběrem, ale už pro tenhle případ s chlebem bych se přimlouval spíš za to, abychom Ježíše mezi utopisty neřadili.

Pan Šimečka tvrdí, že utopie plodí myšlenky vzdálené všednímu životu a lidské přirozenosti. Tady si myslím, že i on sám utopím křivdí. Utopisté se přece všedním životem zabývali, bolet je svou nedokonalostí, neuspořádaností, problematičností: řeč znamenitého Rafaela Hythlodai je přece jediným nářkem nad uspořádáním společnosti, v níž Morus žil. Z myšlenek zarmoucených všedním životem se utopie přímo rodí: to ona má přinést život zbavený všednosti, uspořádaný tak, aby v něm nebylo problémů. Také lidská přirozenost utopisty bolí a chtějí ji přehledně uspořádat tak, aby v ní nebylo napětí, rozporů, slabostí. Kdo z nás někdy nebyl zarmoucen tím, jak ho naše lidská přirozenost v podobě strachu a nemoci doslova tiskne k zemi? Úředník dokonalého Státu to dobře ví a umí to pádně připomenout každému, kdo by si snad dovolil někde vykukovat z řady: zbaví chleba, zbaví bytu, zbaví možnosti objednat si uhlí – a teď, občane, ukaž, jak jsi živ Božím slovem! Snaha utopistů odpoutat člověka od – řekneme – nižších pater jeho existence ústí v jakési odpoutání podmíněné, kdy se nižšími patry patrně pohrozí odbojníkům, a těm, kdo trvají na svém, hrozí, že do nich budou za trest uvrženi na věky. Tak byl každý, kdo se v uskutečněném utopickém státě postavil mimo, drsně konfrontován se svou vlastní přirozeností. Zná cenu jídla a tepla, zná cenu těch nejobyčejnějších (měšťáckých!) vztahů, protože ví, do jaké mýty lze být bez nich. Tato zkušenost je však současně i jeho silou: on totiž ví, že skutečně je živ Božím slovem, ba že je živ i lidským slovem, kterého se mu dostane ve zcela nečekané chvíli, i lidskou rukou, kterou mu podá někdo zcela nečekaný... Ví, že transcendence není s obyčejným životem v rozporu, že je daleko spíše nesena vděčností za něj, a úžasem, že tímto obyčejným životem prozařuje ještě něco něco mnohem většího. Bez takové transcendence není „právě lidství“ úplné a skutečně tragický rozměr v něm těžko hledat. Přichází-li však někdo s deklarovaným úmyslem ho povznést, zbystří takto ostřílený člověk zrak. Co je v těch rukou složených za zády intelektuálního reformátora, tak povzneseného nad naše všední hemžení? Chleba jistě ne – ten je všední (quotidianus, jak se modlíme v Otčenáši, česky také vezdejší); lidské vztahy jistě ne – ty jsou konvenční; radost ze svobodně zvolené práce jistě ne – ta je měšťácká a vede k hromadění majetku; lidský konsensus o uspořádání obce jistě ne – tan je konzervativní... Ne, ne, bude to něco, co nás povznese nad všednost a banalitu, osvobodí od všech konvencí, nastolí něco radikálně jiného, nového: inu ovšem – v jedné ruce plastická bomba za účelem revoluční přeměny nedokonalé společnosti, a druhá ruka nám – pro upevnění společnosti již dokonalé – podává ostatný drát. Zažil jsem ho, pane Šimečko, jen z té vnější strany, viděný očima „muklovského“ dítěte, ale ujišťuji vás, že skutečně vytrhuje z všednosti i banality, a že formuje osobnosti velmi nekonvenční. Takže to nikomu nepřeju, ani utopistům.

Shodujeme-li se dnes všichni na rovině konkrétní, že svět potřebuje šetrné zacházení s přírodou i jejími zdroji, odstranění umělých hranic a opon mezi zeměmi a lidmi, pak – souhrnně řečeno – to, co svět potřebuje, nejsou znásilňující utopie, ale péče o naši všední skutečnost, úcta k ní, navzdory její nedokonalosti, rozpornosti a nepochopitelnosti. Pro nás, kdo věříme, že je stvořena, je snad snažší se před ní sklonit, ale jsem přesvědčen, že obdiv a lásku k ní s námi sdílejí všichni lidé dobré vůle, prostě proto, že jsme ji dostali jako společný úděl, a že to, co je nad ní, můžeme hledat jen v ní a skrze ni.

Konstantin

In:

Kritický sborník, 1984, sv.1. Samizdat.